

AUTONOMIE ȘI ETERONOMIE ÎN MORALĂ¹

Prof. dr. Georgios MANTZARIDIS

Facultatea de Teologie a Universității „Aristotel” din Tesalonic

Abstract

Autonomy and heteronomy are two basic terms used in ethics, in order to designate, by equivalence, two types related to the human moral thinking, that is, related to its type of moral / ethical reflection and judgment. Regarding the “autonomy”, the law on which the human moral judgment relies is originated in the man himself, without the intervention [in this process] of another principle or other external authority. In contrast, for heteronomy, „the law” [on which the moral judgment relies – n.tr.] is imposed by a forum and principle (ἀρχή-principle) external to man, having religious or other kind of authority. The moral thinking that is based on autonomy is called autonomous, and the one that is based on the principle of heteronomy is called heteronomous. The study examines therefore the both moral and spiritual human realities, and makes a theological interpretation for them.

Keywords: morality, autonomy, heteronomy, deification, philosophy.

*Autonomia și eteronomia sunt doi termeni fundamentali, folosiți în Morală pentru a se desemna, prin echivalență, două tipuri ce țin de gândirea morală a omului, adică de felul lui de a chibzui și judeca moral/etic. În privința „autonomiei”, legea pe care se sprijină judecata morală a omului își are sursa în omul însuși, fără a interveni (în acest proces) un alt principiu sau o altă autoritate exterioară. Spre deosebire de aceasta, în cazul eteronomiei, „legea” [pe care se fundamentează gândirea morală, n. tr.] este impusă de un for și un principiu (ἀρχή) exterior omului, având autoritate religioasă sau de alt fel. Gândirea morală care se întemeiază pe *autonomie* se numește „autonomă”, iar cea care se bazează pe principiul *eteronomiei* se numește „eteronomă”.*

¹Referat susținut pe 12 noiembrie 2014 de domnul Prof. dr. Georgios Mantzaridis, cu ocazia decernării titlului de „Doctor Honoris Causa” al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Morala eteronomă este o morală religioasă/spirituală. Aceasta își are temeiul într-o lege religioasă sau într-o autoritate spirituală. Legea morală care determină gândirea morală nu își are izvorul în persoana care făptuiește, ci într-o altă persoană, în Dumnezeu sau într-un principiu de chip dumnezeiesc. Omul își adaptează viața și gândirea sa etică în acord cu legea lui Dumnezeu sau cu principiul dumnezeiesc în care crede. Așa este, spre exemplu, morala Vechiului Testament, care este eteronomă pentru că se întemeiază pe legea Dumnezeului lui Israel. Eteronomă este orice altă morală religioasă, cum ar fi cea budistă, hindusă sau morala islamică. Toate acestea invocă o autoritate religioasă, care ar avea o importanță determinantă pentru viață și pentru judecata morală a credincioșilor. În cele din urmă, realități moral/etice eteronome sunt și diferitele sisteme socio-politice, întrucât și acestea se sprijină pe ideologii sau pe principii fundamentale ce se află în afara subiectului care gândește și făptuiește (de exemplu, etica marxistă în privința superiorității intereselor de grup ale clasei muncitoare, sau etica nazistă în privința superiorității rasei ariene).

Etica autonomă, pe de altă parte, nu face recurs la vreo autoritate exterioară, ci se întemeiază pe om și încearcă să îl ajute în ceea ce privește determinarea de sine a acestuia. Legea morală, în acest caz, se poate afla în omul însuși și se identifică, în cele din urmă, cu dorința sa individuală. Măsura tuturor lucrurilor devine omul. Așadar, fiecare om devine măsură a tuturor lucrurilor pentru el însuși, precum și în ceea ce privește relațiile sale cu ceilalți oameni și cu creația.

Examinarea eticii autonome este prezentă încă din vremurile antice. Referenți ai acesteia au fost sofistii, având ca înaintaș pe Protagora, cel care a formulat și principiul renumit: *măsura tuturor lucrurilor este omul*. Potrivit acestui principiu, nu există adevăruri absolute. Ceva care pentru unul ar fi adevărat, în concepția altuia poate să fie greșit.

Poziția aceasta se pare a fi la prima vedere corectă. Atâta vreme cât etica este strâns legată de calitatea de a se autodetermina a omului care urmărește să se dezvolte și să se desăvârșească ca persoană liberă, este firesc să respingă supunerea sa față de o lege și o normă exterioară, și să își dorească să se întemeieze în el însuși, să își manifeste caracterul și natura sa. Aici însă se ivește următoarea întrebare:

Cine este omul autentic și care este firea reală a acestuia pentru formarea de la sine a unei morale autonome?

Creștinismul acceptă, desigur, existența unei legi sădite în firea omului care exprimă natura sa². Această lege însă nu lucrează fără nici o stavilă. Omul este împiedicat în viața sa de zi cu zi [a trăi potrivit legii sale morale] de „legea păcatului”³, devine sclav al patimilor și se înstrăinează de propria fire. Pentru omul acesta înstrăinat, „firea cea una s-a tăiat în mii de părți, și noi, cei ce suntem una potrivit acestei firi, ne mâncăm unii pe alții asemenea reptilelor și fiarelor”⁴.

Constituția omului „după chipul și asemănarea” lui Dumnezeu vădește scopul existenței sale, fără ca această [constituție] să îl silească spre realizarea scopului său. Omul nu este creatorul ființei sale. El are însă capacitatea de a se familiariza cu Ființa absolută, Ființă ce constituie cauza și modelul existenței sale. În același timp, omul are libertatea să ignore și să răstoarne ierarhia existenței, creând el însuși un dumnezeu, „după chipul și asemănarea lui”⁵. Poate chiar să deifice persoana proprie și să o folosească ca măsură a judecării asupra tuturor lucrurilor. Aceasta o adevăresc și formele diverse de întemeiere a legii morale autonome ale umanismului modern, care îl numesc pe om ca fiind un individ independent și autonom.

Greșeala gravă pe care o identifică creștinismul în această problemă este următoarea: se ocolește datul fundamental, potrivit căruia omul are o „ființă împrumutată”⁶ (care nu îi aparține). Și când se neglijează acest dat, adică atunci când nu se ia în considerație adevărul „împrumutător” al ființei, atunci este firesc să intervină în [percepția umană] diferiți alți creditori/împrumutători virtuali sau chiar să fie prescrisă unilateral datoria ființei, prin poziționarea celui ce primește împrumutul în calitatea de creditor.

² „Căci, când păgânii care nu au lege, din fire fac ale legii, aceștia, neavând lege, își sunt lorși lege. Ceea ce arată fapta legii scrisă în inimile lor, prin mărturia conștiinței lor și prin judecățile lor, care îi învinovătesc sau îi și apără” (Rom. 2, 14-15).

³ Rom. 7, 23-25; 8, 2.

⁴ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, PG, 90, 256 B; *apud Filocalia*, vol. II, Editura Harisma, București, 1994, p. 33.

⁵ Αρχιμ. Σωφρονίου, *Άσκησις και θεωρία*, Έσσεξ, Άγγλία, 1996, p. 121.

⁶ Sf. Maxim Mărturisitorul, *Interpretare la rugăciunea Tatăl nostru*, PG 90, 893, C.

Cel mai important reprezentant al moralei autonome în epoca modernă a fost E. Kant. Acesta a promovat și a conturat atomismul/individualismul și subiectivismul gândirii apusene, ce a fost introdus în teologia apuseană de Luther, iar în filosofie de Decartes⁷. Potrivit lui Kant, moralitatea este „corelarea faptelor spre o autonomie a voinței”, iar „autonomia voinței” înseamnă specificitatea acesteia „de a fi ea însăși lege pentru ea însăși”⁸. Morala lui Kant îl idolatrizează pe om și voința umană. Lucrarea sa privitoare la fundamentele metafizicii înșușirilor morale în partea ei de început susține ideea conform căreia nu există nimic în lume sau în afara ei care ar putea fi considerat un bine absolut, fără numai voința bună [a omului]⁹. Ca atare, spune Kant, binele se află în om (*ἄτομο*, individ) și poate fi sesizat în afara societății (*κοινωνία*, comuniune, societate) și a relațiilor de comuniune/sociale [cu ceilalți oameni].

Această glorificare a omului, adică încercarea sa de a se îndumnezei/ sanctifica prin puterile proprii, care a cunoscut un avânt deosebit în Europa veacului al XIX-lea prin intermediul marilor descoperiri științifice și prin revoluția industrială prefirată în filosofie, literatură, muzică și, în general, în tot climatul vremii, a pregătit asemenea păcatului strămoșesc ideologiile brutale ale veacului al XX-lea. Morala autonomă a umanismului modern, care poate să se schimbe ușor într-o morală eterenomă impusă de dictatori cu voință nelegiuită/criminală sau de regimuri totalitare de o cruzime animalică, a produs deja în istoria umanității două războaie mondiale cu milioane de morți și înfricoșătoare genociduri.

În veacul al XX-lea, doi cunoscuți reprezentanți ai moralei autonome au fost Erich Fromm și Kornilios Kastoriadis. Potrivit lui E. Fromm „omul este măsura tuturor lucrurilor”. Cea mai înaltă virtute a moralei autonome, care este desigur antropocentrică, este „iubirea individului față de el însuși”¹⁰. Cu alte cuvinte, ceea ce învățătura creștină consideră a fi cauza sclaviei și a lipsei de libertate, sursă a

⁷ K. Δεληκωσταντῆ, *Τὸ ἦθος τῆς ἐλευθερίας*, Ἀθήνα, 1990, pp. 79 și 113.

⁸ I. Kant, *Τὰ θεμέλια τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν*, Ἀθήνα-Γιάννενα, 1984, pp. 96-97.

⁹ *Ibidem*, p. 33.

¹⁰ E. Fromm, *Ὁ ἄνθρωπος γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἐρευνα στὴν ψυχολογία τῆς ἠθικῆς*, Ἀθήνα, 1974, p. 53 & p. 46; N. Κόϊου, *Ἐπ' ἐλευθερία ἐκλήθητε. Αὐτονομία καὶ ἑτερονομία στὴν Ἠθική*, Σταμούλης, Ἀθήνα, 2004, p. 68.

patimilor, *filautia* sau iubirea de sine¹¹, este promovată ca virtute morală supremă. Cea din urmă formă a robiei, robia înverșunatului eu, este percepută ca autonomie. Iar aceasta este autonomia iubirii de sine (*φιλαυτία*).

Susținător radical al moralei autonome este Kornilios Kastoriadis, fiind caracterizat un filosof al autonomiei¹². Acesta definește autonomia ca „puterea de a stabili legi” sau „ordinea” pe care o face acela ce „stăpânește prin conștiința sa partea sa inconștientă”. Autonomia are și o dimensiune comunitar/socială. „Nu putem dori autonomia, spune același autor, fără să vrem același lucru și pentru alții (...). Realizarea ei nu poate avea un sens decât numai ca lucrare colectivă”¹³.

Orice morală presupune o anumită concepție despre om, o antropologie. Antropologia care există sau care se află în spatele oricărei etici sau morale determină, corespunzător, și caracterul ei. Însă, deoarece nu există o antropologie obiectivă sau în general acceptată, nu poate exista nici o morală autonomă obiectivă sau în general acceptată. Pe de altă parte, prin reducerea moralei la judecata subiectivă a oricărui individ se deschide drumul moralei după bunul plac, arbitrar și incoerente. Din acest motiv, morala autonomă sfârșește inevitabil prin atomocentrism sau individualism, prin împrăștiere și confuzie spirituală. În ultimă analiză, aceasta se încheie prin ceea ce Sfântul Grigorie Teologul numește „autonomia înșelării”¹⁴. Din păcate, o astfel de autonomie este promovată astăzi ca fiind principiu de primă însemnătate al bioeticii. Astfel, se crede că principiul autonomiei are drept scop fortificarea individului în el însuși și apărarea bunăstării individuale.

Față de aceste categorii contrare ale eteronomiei felurite și a diferitelor forme de autonomie morală, creștinismul promovează un al treilea mod de morală, care depășește și unește distincțiile antitetice ale autonomiei și eteronomiei. Această morală începe cu eteronomia

¹¹ „Începutul tuturor patimilor este iubirea de sine (...). Iubirea de sine este iubirea îndreptată în chip irațional spre trup”. Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capete despre iubire* 3, 57, PG 90, 1033C.

¹² Vezi Κορηλίου Καστοριάδη, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, εκδ. Κέρδος Αθήνα 1981, σ. 150.

¹³ *Ibidem*, pp. 151 și 159.

¹⁴ Sf. Grigorie Teologul, *Cuvântul* 39, 7, PG 36, 341C.

și se încheie cu autonomia. Morala creștină începe prin respectarea „legii” ce vine de la Dumnezeu către omul căzut, ce se află în stare potrivnică firii sale, acesta având o voință instabilă, și se desăvârșește prin interiorizarea voinței lui Dumnezeu, voință ce conduce pe om la starea sa cea conformă cu firea sa naturală. Această „lege” este voința sau lucrarea Celui care „împrumută” existența omului, adică a lui Dumnezeu pe Care acesta Îl înfățișează sau Îl iconizează. Astfel omul se familiarizează cu lucrarea Arhetipului său și unifică în ipostasul său firea umană dispersată, lucrând acest fapt autonom, în acord cu voința lui naturală. Aceasta este morala „făpturii celei noi”, despre care vorbește Sfântul Apostol Pavel (II Cor. 5, 17) și care pășește dincolo de limitele morții. Aceasta este morala creștină ortodoxă pe care a trăit-o, a învățat-o ca om desăvârșit Hristos Dumnezeu-Omul, Cel ce S-a supus în mod liber, ca om, voinței Tatălui. Omul, având o existență „împrumutată”, nu poate să nu aibă „împrumutată” și autonomia sa. Și deoarece autonomia, precum și ființa omului, este oferită în chip gratuit, aceasta îl face autonom; îl eliberează de autonomia iubirii de sine și îl introduce în autonomia înfierii lui de către Dumnezeu sau autonomia îndumnezeirii. În acest caz nu vorbim de o stare imaginară sau ideatică, ci de un eveniment de trăire sau experiență a vieții, fapt pe care îl trăiesc, în chip anticipat, adevărații credincioși și sfinții, „fiind în trup”, și pe care așteaptă să îl trăiască în plinătatea lui după moartea cea trupească¹⁵.

Omul, prin aducerea sa la starea „zidirii celei noi” sau la starea de comuniune sfințitoare a Bisericii, participă în potență la tot ceea ce există; nu se mai află în așteptarea asumării a ceva ce nu are, pentru că se eliberează și se face părtaș al vieții dumnezeiești încă din timpul vieții sale pământești. Ceea ce are de făcut este lupta de a-și păstra libertatea sa și de a asimila continuu îndumnezeirea, de vreme ce rămâne încă sub stăpânirea stricăciunii și a morții.

În privința acestei restaurări a făpturii, omul participă în calitatea sa de persoană liberă de sine stăpânitoare. Prin Tainele Bisericii, ce sunt active [în plan duhovnicesc] împreună cu urmarea poruncilor [evangelice] și cu rugăciunea, credinciosul experiază „comuniunea îndumnezeirii”. Așadar, deplina restaurare a omului, adică îndumnezeirea lui, nu trebuie așteptată să vină din afara acestuia sau după

¹⁵ Sf. Simeon Noul Teolog, *Capete Etice 5*, ed. J. Darrouzès, SC, vol. 129, p. 114.

moartea lui, ci ea se întemeiază pe prezent și pe însuși ipostasul omului: „Acum suntem fii ai lui Dumnezeu și ce vom fi nu s-a arătat până acum. Știm că dacă El Se va arăta, noi vom fi asemenea Lui” (I In 3, 2).

Îndumnezeirea nu este o viciere, o deformare a firii sau a ipostasului omului, ci o refacere și o desăvârșire a lui în calitatea sa de creatură a lui Dumnezeu „după chipul și asemănarea” Acestuia. Toți oamenii își păstrează particularitatea personală absolută și unitatea lor ființială/ontologică. Toți se află în Trupul unitar și neîmpărțit al lui Hristos, după cum și Hristos se află în toți. Omul dobândește statura morală de om autentic, adică aceea a lui Hristos Dumnezeu-Omul, în Persoana Căruia își găsește firea sa autentică și nestrictă, fire care se exprimă într-un nou mod de viață.

De altminteri, asimilarea etosului dumnezeiesc nu desființează nici nu micșorează identitatea și nici alteritatea omului. Fiecare om iconizează sau oglindește din interiorul său, în chip personal și irepetabil, pe Dumnezeu. Familiaritatea personală cu lucrarea dumnezeiască și cu viața dumnezeiască [îndumnezeirea] dovedesc identitatea și alteritatea personală a tuturor oamenilor. Astfel, autonomia duhovnicească/harismatică îl ridică pe om din tulburarea lumii, la unitatea armonică a părților diferite. Aceasta pentru că îndumnezeirea nu este o proprietate individuală, ci prin ea omul devine o nouă făptură, un om al unei noi antropologii.

Antropologia autentică se regăsește în hristologie. Asimetria care există între antropologie și hristologie o rezolvă înfierea duhovnicească. Cu cât omul se apropie mai mult de Hristos, cu atât înțelege adâncurile sale și își trăiește adevărata autonomie. Aceasta culminează cu eliberarea față de frica morții, ce poate fi înțeleasă ca trecere de la eteronomie la o autonomie harismatică. Aceasta deoarece, așa cum este firesc, nimeni nu este încă liber și nimeni nu poate fi autonom decât numai cel ce învinge frica morții¹⁶.

Morala creștină are, așadar, un caracter dinamic. Ea se desfășoară pe mai multe stadii sau nivele. Aceste stadii, ce corespund treptelor de desăvârșire duhovnicească a credincioșilor, sunt rezumate în mod curent la trei: treapta robilor, a argaților și a celor liberi sau a fiilor

¹⁶ Sf. Ioan Hrisostom, *Omilie la Evrei 4*, PG 63, 41: „căci robul este înfricoșat de moarte, în timp ce toate există pentru a nu muri”.

lui Dumnezeu. În cazul primelor două trepte, morala creștină acționează în chip eteronom, creștinul urmând legiuitorului Dumnezeu, în timp ce în a treia stare, lucrează autonom, prin unirea credinciosului cu Dumnezeu. În prima stare, mobilul manifestării morale este frica de pedeapsă, în al doilea stadiu, nădejdea unei recompense, în timp ce în a treia treaptă mobilul este libertatea sau iubirea. În prima stare, omul acționează ca un rob, în a doua, ca unul ce urmează a fi răsplătit, iar în a treia, se mișcă în duh de libertate și fără nici un interes. În primele două stadii, viața morală rămâne nedesăvârșită și preliminară, în timp ce în al treilea stadiu viața morală este deplină și autentică. În ultima stare, morala creștină acționează în chip autonom, fiind o morală a libertății, a autonomiei și a iubirii dezinteresate.

Importanța fundamentală a iubirii o recunoaște chiar și E. Fromm, care susține că „iubirea este ceva sădit în om, ceva care iradiază din lăuntrul acestuia”¹⁷. Unind însă iubirea cu bunăstarea individuală și cu egocentrismul, E. Fromm subminează firea iubirii însăși și nimiceste caracterul ei unificator. Adevărata iubire care se întrupează în persoana lui Hristos presupune lupta împotriva constrângătoarei iubiri de sine (*φιλαυτία*) și deschiderea față de iubirea lui Dumnezeu, celei fără de margini. În felul acesta, autonomia gândirii morale [a omului] coincide cu aducerea conștiinței sale individuale la starea de conștiință a unității [omului] cu întreaga fire umană. Este conștiința omului universal care cuprinde și adună în sine întreaga umanitate.

Traducere din limba greacă și adaptare
de Ierom. dr. Nathanael NEACȘU

¹⁷E. Fromm, *op. cit.*, p. 53.